

Égő vágyakozással emlékezett vissza a kő azokra az időkre, mikor nagy hegyek gyomrában pihent, kőtestvéreivel, vagy sziklák tetején sütkérezett érintetlenül és tisztán; a kockás parketta az erdőre emlékezett, ahol szabad szelek vágattak fölötte, villám hasított, mennydörgés robajlott, napsugár táncolt a levelein, madár fészkelte a tetején, lombosfarkú mókusok kergették egymást ágai között; a homok, amit a malterba kevertek, a folyóra emlékezett, a hatalmas folyóra, amely anyja és bölcsője volt s szelid és kedves dalokat mormogott, ha jókedvű volt, míg ringatta ágyában s csillogó halacszkák fickándoztak. Mindezekre égő fájdalommal gondolt most az Előszoba, hogy mindettől régen elszakadva szolgálatban állott és nem viselte el már, úgy érezte, nem viselheti el tovább a gondolatokat, amiket lesütött emberi szemek alól felivott magába, nem viseli el. Rosszul lett, émelygett és amit évek hosszú során át magába szedett, most kihányta: Kegyelmes Uram... kegyeskedjék meghallgatni! — bőgték a falak — családos ember vagyok, Kegyelmes Uram, családos ember... alázattal könyörgöm... — visszadörögte a parketta — kegyeskedjék egy pár sort legalább... Ó, azt a keserves... — s harsány káromkodások forogtak le róla, mint valami gramfonlemezről és belerepültek az éjszakába. Ó, jaj, — súgták a homokszemek — jaj, Istenem, ha ez sem segít, ez a vén haramia, akkor végem van, lefekhetek éhenhalni... — így őrjöngött az Előszoba mérhetetlen fájdalomában, amint az alázatosak gondolatai csikarták és hullottak a téglák, omlott a vakolat, repültek a falak, felszakadt a padló, sistergett a mennyezet ezen az itéletes éjszakán. Semmihez nem fogható gyönyörökkel teljes kínok hasogatták minden kis vonalát. Egyetlen sustorgással repült szerte a tapétás ajtó, szerteköpvé mind a sóhajokat s a kínos gyönyörök közepette millió részre robbant ezen az éjszakán az Előszoba és eloszlott övéi közé. Belesímult a fűbe, fába, vízbe. Ami belőle fa volt valaha, az erdőbe pattant, ami kő, a hegyek gyomrába szállott alá s a sziklák tetejére repült, ki hová való, a homok a folyók mélyébe, a föld visszaomlott az anyaföldbe s elpihentek ottan mindenek.

Mire eljött a reggel... millió részét millió sugárral csókolta végig a nap és megszűnt bennük a fájás. És millió része — egymástól ezernyi emberi kilométerekre — más millió és millió testvérevel együtt mind dicsérte az Istent, ó, mert minden jó, ami Ő tőle való, csak az ember ront el imitt-amott valamit az ő butaságában. Mind dicsérte Istent anélkül, hogy tudott volna róla. Mert nem szavakkal és gondolatokkal dicsérték, színükkal és formájukkal, lélegzetükkal és mozgásukkal dicsérték, a pusztá létezésükkel dicsérték és ez volt a szép: dicsérték Istent és nem tudtak róla.

Török Sándor.

A KÖZÉPKOR FÖLFEDEZÉSE.

AZ ÚJ KORSZAKOK azzal szokták elhatárolni magukat, hogy támadják az őket megelőző kort. Támadások középpontja volt a középkor is a renaissance-tól a romantizmusig. Az új szellemi áramlat csupa jót, a középkor csupa rosszat jelentett. A XVII—XVIII. században az «Ész» és a türelem kormányozta az embereket, a középkorban az inkvizíció. A renaissance fedezte fel a klasszikus ókort, a középkor csak meghamisította. A felvilágosodás századában «világosság» vezette az embereket, a középkor tehát «sötét» volt.

A XIX. századi romantika az előbbi korszakoktól való eltérését azzal akarta kidomborítani, hogy a középkort, mint szellemi őst tisztelte. A romantizmus azonban nem igyekezett igazában megismerni a középkort. Kikereste belőle azokat a részleteket, amelyek felfogásával megegyeztek. Így felépített egy olyan kort, amely a romantikusok regényein kívül sohasem létezett, amelyben azonban az emberek jámborok, jók és boldogok voltak. Ez a középkor a romantikus életfelfogás megvalósítása volt egy távoleső korban; senki sem ismerte, de ép ezért rá lehetett fogni mindent.

A romanticizmust követő szellemi áramlat, a *pozitivizmus*, csak azért érdeklődött a középkor iránt, hogy a modern fejlődmények gyökereit megkeresse benne. Például az irodalomtörténet terén csak a nemzeti nyelvű és — ahol volt — a világi irodalom gyökereit kutatta. A mai átlagos műveltségű ember joggal hiheti azt, hogy a középkorban a németek és franciák csak körülbelül 1200-ig írtak latinul, aztán egypár nemzeti nyelvű vallásos irodalmi termék után kizárólagos úr lett a lovagi költészet. Még tudományos kézikönyvekből sem tudhatja meg az olvasó, hogy a középkor végéig — sőt jóval azon túl is — nagy és gazdag latinnyelvű tudományos és vallásos irodalom virágzott, sőt azt sem tudja meg, hogy a XIV. századtól kezdve a vallásos irodalom is mindinkább nemzeti nyelvre tér át.

Csak a mi korunk jutott el arra a fejlődési fokra, amelyen az igazi középkort ismerjük meg. Ennek a fejlődésnek azonban elég nagy ára van. Korunkat a teljes kiábrándulás jellemzi: nincs az emberekben szilárd és töretlen hit, amely egyirányú világfelfogásra készítetné őket, ezért mindent egyformán megértenek, az időben és térben legtávolabb esőt is: a történelmi érzék megerősödött a mai emberben. A középkort nem azért védi meg és nem azért helyesbíti a róla alkotott képet a felfedezők egyik része, mert hívő katolikus, hanem, mert a különböző racionalista és materialista filozófiákban ép annyira nem hisz, mint a kereszténység tanításaiban.

A mult században a gondolkodók nagy része még hitt a fejlődésben, ezért a történetírók a jelenkort úgy fogták fel, mint a fejlődés csúcspontját, a megelőző korszakokat csak a fejlődés különböző fokozatainak tartották. Az új történelemfelfogás minden korszakot külön egységnek fog fel, amelyet önmagából, az illető kor szempontjaival és mértékével akar megítélni. Az új kutatásnak három kedvelt korszaka van: a középkor, a barokk és a romantika.

Az új felfogás szerint minden kor szellemének lényegét filozófiája tárja fel. A középkorban két nagy filozófia fejlődött ki: a skolasztika és a misztika. A skolasztika lényegében intellektualizmus, azaz az emberi elme megismerőképességében látja az igazság forrását. Ezért a logika és az ismeretelmélet a filozófia legfontosabb ágai ebben a korban, mert ezek a diszciplínák foglalják össze azokat a törvényeket, amelyek az elmét az igazság keresésében igazítják.

A skolasztika *Aquinói Szent Tamás* rendszerében érte el fejlődése csúcspontját, de az ő «Summá»-ja egyúttal záróköve is ennek a filozófiának. A skolasztika igazán a Szent Tamást megelőző századok heves vitáiban virágzott, amikor keresztény keresztény, arab és zsidó ellen egyforma hévvel vonultatta fel érveit. Szent Tamás rendszere már összeegyeztetés, leszűrés a nagy vita eredményeinek, ami csak a vitatkozó felek kifáradása után szokott bekövetkezni.

A középkor első felében (kb. a VIII. századtól a XIII-ig) a skolasztikus filozófia uralkodott, második felében a miszticizmus vezeti az embereket. Már korábban is jelentkezett ez a világfelfogás, igazi feltűnése azonban a XIII. századra, a középkor fordulópontjára esik, amikor úgyszólván minden országban egy-egy nagy szent képviseli az új irányt. Olaszországban *Assisi Szent Ferenc*, Franciaországban *clairvieux-i Szent Bernát*, Németországban (már később) a nagy misztikusok: *Eckhart, Tauler, Seuse*. A miszticizmus istenkeresésében elfordul a skolasztika fogalmaitól és közvetlenül, élményi alapon az emberben magában keresi Istent. Ennek a fordulatnak igen nagy a jelentősége: az újabb német szellemtörténeti irodalom a középkornak ezt az eddig elhanyagolt részét kutatja legintenzívebben és itt éri el a legmeglepőbb eredményeket.

A mai ember miszticizmus alatt a misztikus extázist érti. Az elragadtatás tetőpontja az «*unio mystica*», az Istennel való egyesülés. Ez az egyesülés, noha minden misztikusnak célja, még nem maga a miszticizmus. Az *unio mystica* kiváltságában csak a legkitartóbbak, a legerényesebbek, a szentek részesülnek. A legtöbb misztikus számára csak óhajtott, de soha el nem ért cél ez, amelyet különböző erénygyakorlatokkal akar megérdemelni. A középkor rendszerező, skolasztikus szellemének megfelelően ezeket az erénygyakorlatokat is rendszerbe foglalták. A legismertebb ilyen összefoglalás *Philippus a SS. Trinitate: Summa Theologiae Mysticae* című műve.

A misztika nem filozófiai rendszer, hanem életbölcseiség. Körülbelül úgy viszonylik a skolasztikus rendszerekhez, mint az antik filozófiában a Stoa és Epikuros tanítása a régi nagy rendszerekhez. Megvan neki is a maga — talán nominalizmusból táplálkozó — filozófiai rendszere, jelentőségét azonban az általa nyújtott életelveknek köszönheti. Mivel a középkorban az élet tartalma a vallás, a miszticizmus befolyása alatt megváltozik a vallásos élet célja: Isten tisztelete helyett inkább a szeretetet hangsúlyozzák; megváltoznak a vallásos élet eszközei: már nem fogalmi úton, hanem kedélyérettel akarják Istent megközelíteni. Megváltozik a hívők egész magatartása: Istent már nem magasan fölöttük trónoló királynak érzik, hanem nagy jószágnak, aki a legegyszerűbb szívben is ellakik, ha tiszta és szeretet várja ott. A Királyok Királyából a miszticizmussal Krisztus-Völégény lett. Profán hasonlatot használva: A miszticizmus a demokrácia megvalósítása a vallásos életben; Isten közelebb került az emberhez és az emberek Isten előtt egyenlők lettek. A miszticizmussal az ember értéke függetlenedik társadalmi helyzetétől; Isten előtt csak kedélyelete, szeretete, tiszta érzése fontos. Mivel pedig a kedély, az érzések az emberi egyéniség fontos elemei, a misztika fedezte fel azt, amit Burckhardt csak a renaissance-nak tulajdonított — az egyéniséget.

A vallásos életnek ez az átalakulása meglátszott a korszellem minden megnyilvánulásán. A középkorban a különböző szerzetesrendek a szellemi élet legérzékenyebb mutatóit. A korokat irányító gondolatok bennük az egyház által elfogadott formában jelentkeznek. *Szent Benedek* érdeme az, hogy a szétszórtan, felelősség és vezető nélkül élő remetéket és elmélkedőket egy csoportba hozta, egy zárt helyre, «klastromba» telepítette, ahol «regulák», szabályok szerint kellett élniök. Szent Benedek a Keleten kialakult fegyelmetlen és szabadon élő szerzetességet európaivá tette, *latinizálta* azzal, hogy fegyelembe szorította. A középkor első korszakában legnagyobb szerepet a bencések játszották, ezért a XIII. századig terjedő szakaszt «bencés-középkor»-nak is szokták nevezni, szemben az utána következő «ferences-középkor»-ral. (*Johannes Bühler.*)

A bencésrend életében *Nagy Szent Gergely* pápa intézkedései jelentenek fordulatot, aki rájuk bízta a hittérítés munkáját. Ezzel elszakadtak a szerzetesség eredeti alakjától, amely még a remetesség befolyása alatt alakult ki. A térítés munkáját nagy földbirtokokkal jutalmazták a különböző uralkodók, aminek az lett a következménye, hogy «Szent Benedek által oly helyesen felállított egyensúly az ima és a munka közt megszakadt» (Berlière), főleges lett a munka, mert a birtokok eltartották a rendet, a szerzetesek a «világban» kerestek foglalatosságot. Ebben az időben (X. század) a kolostorokban sem volt ritka a vagyongyűjtés, a cím- és hatalomhajhászás és a világias élet többi járuléka.

A rendnek ez a süllyedése idézte fel a cluny-i reformot. (916.) A jelszó «visszatérés az eredeti regulákhoz» volt, valójában azonban ezzel a reformmal illeszkedik bele a szerzetesség végleg a hűbéri társadalomba. A rend szervezete a feudális társadalom beosztását veszi át és a régi földmunka helyettesítésére a kolostorok mellé iskolákat állítanak, ahol a szerzetesek tanítanak. A tanítás főtárgya az ének, hogy ezzel is emeljék az istentisztelet fényét.

Ez újítások hatása azonban nem volt tartós. Újabb reformra van szükség. Ezt Szent Bernát vezet, a ciszterci rend nagy alapítója. A jelszó itt is visszatérés a Regulákhoz, de itt meg már a miszticizmus szelleme itatta át Szent Bernát művét. A kolostort újra a világtól elvonuló, elmélkedni akaró emberek menedékhelyévé teszi. A ciszterciek egyik legjelentékenyebb újítása — a testi munka és teljes szegénység visszaállítása mellett — a clunyek fényűzésével szemben az egyszerűség hangsúlyozása istentiszteletben és öltözködésben egyaránt.

Körülbelül száz évvel később diadalmaskodik teljesen a miszticizmus a ferences- és domonkosrend megalapításával. A ferencesek alaptörvényeit 1209-ben, a domonkosokét pedig 1215-ben erősíti meg III. Ince pápa. Bármekkora is a két rend között a különbség, vannak közös vonásaik is, amelyek az új korszak szellemének virágai. Ilyen közös tulajdonság elsősorban az, hogy mindkét szerzetes koldulásból tartja fenn magát. Az eddigi szerzetesrendekben vagy saját munkájukból tartották el magukat a kolostorok, vagy pedig a királyok és gazdag főurak által adományozott birtokokból. Ezek az új rendek a nép széles rétegeinek adományából akarják eltartani magukat, nem az uralkodó hűbérurakéból. Ez szinte forradalmi jelentőségű támadás a középkor osztályrendszere ellen.

A kolduló barátoknak azonban nemcsak ez a jelentősége. Az eddigi kolostorok menedékhelyek voltak, távol a világ zajától, különálló hegy-csúcsokon vagy elrejtett völgyekben, ahová elvonulhattak a szerzetesek

imádkozni és elmélkedni. Ezek az új alapítások azonban városokban építik fel házaikat, nem zárkoznak el a világtól, csak a romlott világtól, a gazdagoktól. Sőt a világiak is beléphetnek a szerzetbe: a harmadrendbe. Ezek a változások nem esetleges jelenségek: a szerzetesség lényegét érintik. Az eddigi szerzetesrendek nem felejtették el, hogy tulajdonképpen a remeteségből alakultak ki. A hittérítést epizódnak fogták fel, amikor ki kellett menniök a világba. A cluny-i reform és Szent Bernát a régi remeteideálhoz tértek vissza. Ezzel az ideállal csak ezek a XIII. században alakult rendek szakítottak és nemcsak a kolostorok lakóit, hanem a világiakat is üdvösségre akarták vezetni.

A két új rend közös tulajdonságai mellett élesen kidomborodó különbségeik is vannak. Szent Ferenc fiai a miszticizmus apostolai. Amerre megtelepszének, mindenütt hamarosan találkozunk az új vallásos felfogás nyomával. Nagy hatásuk van a Mária-kultusz emelésében és általában a vallásos kedély mélyítésében. A domonkos-, a prédikátorrend a skolasztikus tudományt akarta elterjeszteni a nép között, tehát a legszorosabb értelemben vett miszticizmussal nem lehet megmagyarázni a rend célját, de a tudás demokratizálása is a misztikus gondolat egyik megnyilvánulása. Ha a rend célja nem is az új vallásos életforma terjesztése, gyakorlatban a domonkosok kolostoraiból kerül ki a miszticizmus legnagyobbjai közül nem egy (Meister Eckhart) és különösen apácázárdái e vallásos életmód gyújtópontjai voltak.

Tehát a középkor három szakasza a szerzetesség történetében is érvényesül. A skolasztika eszmeáramlata idején a bencés-típus vezet. Ezt a kort nevezi a történelem a középkori intézmények és társadalom kialakulási korának. A középkori intézmények virágzása egybeesik a cluny-i reformot követő idővel. Végül a középkori társadalom bomlása a miszticizmus elterjedését és a ferences szerzetestípus keletkezését jelenti.

Ugyanezeket a korszakokat találhatjuk meg a középkori képzőművészet legfontosabb alkotásai, a templomok stílusában is. A bencés középkor temploma a *bazilika*, melynek építészeti elemei antik eredetűek ugyan, de díszítőműveiben kifejeződik a kor szelleme. A bazilika falait takaró arany háttérű pompás mozaikok merev, szertartásos alakjaikkal a szenteket és az isteni személyeket, mint valami hatalmas királyi udvar tagjait ábrázolják. A cluny-i reformot követő időben terjed el a román stílusú templom, melynek központi része a magasabb szentélyben álló főoltár. A főoltár kiemelése a pompás nagymisék miatt szükséges, amelyeken a papság a hívek nevében hódolatát mutatja be Krisztus-Királynak. *Landsberg* szerint «ha a gótikus templom a misztikus egyéni lélek Isten felé való túlmerész szárnyalását szimbolizálja, akkor a román templom az «ecclesia militans» lassú, állandó, kitartó és rendezett felfelé törekvését a maga összességében. A román templomtérsegek lépcsőzetes elrendezésében, amelyek mind a legszentebbekhez alkalmazkodnak, az új kutatás az *Ordo*-t látja megtestesítve».

A gótikus templom ezzel szemben sötét, alig lehet látni a főoltárt. Számos olyan sarok van, ahol a hívőt nem zavarja semmi, teljesen magába merülhet. Az imponánsan magas főhajó mellett, melynek magasba lendülő pillérei szinte elvesznek a félhomályban, számos fülkét találunk egy-egy mellékoltárral. Sőt a szentélybe is bemehet a hívő. A templom apsisában van a főoltár, de csak a középén. Körülötte a falban megint fülkék várják az ájtatoskodót mellékoltárokkal. A gótikus templomban a mise nem távolban, a csak lépcsőkön megközelíthető főoltárnál folyik, hanem közvetlenül a hívő mellett.

A festészet és szobrászat fejlődése szorosan a templomokéhoz kapcsoló-

dik. A bencés középkor bazilikáinak arany hátteres és mereven szertartásos alakú mozaikjával már találkoztunk. Az arany és a merev alak átmegy a falfestményre és a vászonra, illetve szoborra is. Az úgynevezett «bizánci» stílusnak ezt a kitartó életét nem lehet csak fáradt utánzásnak és konvencionálnak felfogni. Ez a kor így képzelte el az égieket: valamilyen pózba merevedettek, fénnel és pompával körülvettnék, szóval az élettől távolállónak, hidegen előkelőnek.

A XIII. század vége felé, tehát a miszticizmus és gótika korszakának elején, új festészeti és szobrászati stílus alakul ki. Az új stílus legjellemzőbb vonása az, hogy az alak mindinkább enged merevségéből, egyénibb és emberibb lesz. Érzéseket kap, mozdulatai lesznek, mindinkább eltűnik a régi szertartásos fenség. A háttér is földibb lesz: nem arány- vagy szőnyegminták, hanem épület vagy tájkép. Tehát az új stílus a képeken és szobrokon ábrázolt égi személyeket — mert a síremlékeket kivéve még sokáig ez a művészet egyetlen tárgya — közelebb hozza az emberhez, a földi élethez, ahogyan *a misztikus felfogás is közelebb hozta Istent és a szenteket az emberhez a szeretet kapcsán.*

Ezt a változást legtöbbször az antik művészetek hatásával szokták magyarázni, ez azonban nem elegendő ok. Nem elegendő, mert az új realista stílus nem olasz kiváltság, ahol az antik műemlékek állandó hatásával számolhatunk, hanem megvan Németországban is, ahol a XIV. században, a trecentóban, a gótika folyományaképpen erősen realista és egyénítő szobrászművészet és festészet fejlődik ki. A németalföldi piktúra virágkora is abba az időbe esik, amikor még olasz hatásoktól mentes.

Az új stílus tehát aligha keletkezett az antik művészetek hatására, sokkal valószínűbb, hogy ez az új világfelfogás kereste fel gyökereit az ókori művészetben és filozófiában. Az új stílus kiindulópontja, mint láttuk, az egyházi művészet, ezért a stílus megváltozását is csak a vallásos élet új felfogása hozhatta létre. Ez az új felfogás, amely időben is együtt lép fel az új stílussal és amelynek eredményeit más téren is láttuk, a tágabb értelemben vett miszticizmus.

A középkor felfedezőinek egyik része tehát fejlett történelmi érzéke segítségével jobban megismeri a középkort, mint az eddigi kutatók. Ez elmélyedőbb és megértőbb kutatás következménye, hogy az eddig eseménytelennek és «unalmasnak» tartott középkor több kisebb korszakra tagolódik. A bencés vagy skolasztikus és ferences vagy misztikus középkorra. Körülbelül a XII—XIII. század a két szellemi áramlat kicserélődésének ideje. (*Hóman Bálint* már a középkor végét és az új kezdetét teszi erre az időpontra.) E nagyobb-fokú megértés alapja legtöbbször a mai ember kiábrándulása minden hitből.

A mai gondolkodók egy része azonban nem úgy reagál a korunkban uralkodó általános bizonytalanságra, hogy mindenbe belenyugszik és mindent lagymatag megértéssel ölel magához, hanem valamilyen pozitív tanításhoz igyekszik kapcsolódni, *hinni* akar. A hinni akarók egy csoportja irigykedve nézi az európai kultúra történetének azt a korszakát, amikor mindenki hitt, amikor még olyan ritkaság volt a nemhívó, hogy meg lehetett őket büntetni: a középkort. Ezek a gondolkodók, akik megundorodtak korunk céltalanságától, közömbösségétől, a középkorban látják az ideál megvalósulását, ezek alkotják a középkor felfedezőinek másik csoportját, akik nemcsak megértik ezt a kort, hanem fel is akarják támasztani.